

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ПУСТОВОЙТ Валентин Іванович

УДК: 316.257

**УТОПІЧНИЙ ТА АНТИУТОПІЧНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО
ПРОЕКТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
СУЧАСНОСТІ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Науковий керівник – кандидат філософських наук, професор **Арутюнов В'ячеслав Хуршудович**, державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор **Куцепал Світлана Вікторівна**, Полтавський факультет Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін;

кандидат філософських наук, доцент **Бойченко Михайло Іванович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться «01» квітня 2011 р. о 15.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.16 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «01» «березня» 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В. Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціальні реалії однозначно свідчать, що можливості стихійного розвитку людства вичерпані – наша цивілізація наближається до біфуркаційного етапу. Успішно розв'язати глобальні проблеми вдасться лише в тому випадку, якщо єдине загальнопланетарне соціально-політичне утворення, на яке перетворюється строкатий конгломерат різноманітних за соціальним устроєм і національним забарвленням держав, матиме достатньо оптимальну структуру, щоб забезпечити подальший розвиток загальнолюдської цивілізації без ризику її самознищення. Відтак з особливою гостротою постає потреба в соціальному проектуванні та прогнозуванні, в експертизі цих проектів.

Слід зауважити, що роль утопії як соціокультурного феномену не вичерпується розробкою проектів досконалого універсуму. Однак нами утопія розглядається передусім як інтенція розробок моделей ідеального суспільства. І відповідно антиутопія – як футурологічне моделювання реалізації цих розробок. Цим зумовлено те, що парадигма дослідження зосереджена головним чином на проєктивній функції цих жанрів соціальної думки.

Аналіз того, як розуміли найважливіші проблеми людства автори найвидатніших утопій, і в який спосіб пропонували їх розв'язати, а також до чого призвела реалізація цих рекомендацій, надзвичайно актуальні зараз. Адже пришвидшення процесів глобалізації призведе до загострення глобальних проблем. І неминуче – до прискорення спроб їх розв'язати. Дуже важливо, щоб ці спроби не були помилковими, оскільки науково-технічна й виробнича міць людства сягнула рівня, за якого екологічна система Землі може врешті не витримати наших помилок.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Сформульована у дисертаційному дослідженні проблема з боку глобалістики широко представлена у доповідях Римському клубу Дж. Форрестера, Д. і Д. Медоузів у співавторстві з Й. Рандерсом, А. Печчеї, Б. Гаврилишина, А. Кінга, Л. Капиці, В. Леонтьєва, М. Месаровича, Е. Пестеля, О. Джиаріні та інших вчених. Їх зміст носить, здебільшого, алярмічний характер, має за мету застерегти людство від негативних наслідків подальшого загострення глобальних проблем.

Філософсько-соціологічному аналізу глобального розвитку присвячені роботи широкого кола вітчизняних і зарубіжних дослідників: Е. Араб-Огли, В. Андрущенко, В. Арутюнова, О. Базалука, Г. Бейтсона, І. Бестужева-Лади, О. Білоруса, М. Бойченка, В. Деркача, Б. Гаврилишина, Л. Губерського, В. Свінцицького, М. Згуровського, М. Кисельова, С. Кізіми, В. Кременя, С. Кримського, В. Крисаченка, В. Кутирева, С. Куцепал, Дж. Лавлока, Г. Маркузе, М. Михальченка, Папи Іоанна Павла II, А. Печчеї, О. Скаленка, А. Тойнбі, О. Тоффлера, І. Фролова, Ф. Фукуями, С. Хантінгтона та ін.

Аналізові утопій та антиутопій як жанрів соціальної думки, пов'язаних із розробкою проектів ідеального суспільства та прогнозуванням реалізації цих проектів, присвячені праці Ф. Аінси, Е. Блоха, В. Волгіна, Е. Геворкяна,

О. Зверєва, О. Гончаренка, К. Маннгейма, І. Неманова, Т. Паніотової, К. Поппера, О. Руденко, Р. Рюйє, А. Свентоховського, Н. Фрайї, Г. Хромушина, В. Чалікової, Г. Шахназарова та інших дослідників.

При цьому практично недослідженим є утопічний та антиутопічний досвід соціального проектування в контексті глобальних проблем сучасності, використання ідей, закладених в основу соціальних утопій та антиутопій для розробки моделей оптимальної загальнопланетарної соціальної структури, за допомогою якої людство зможе подолати труднощі на шляху розв'язання глобальних проблем, а також аналіз гіпотетичних небезпек, пов'язаних із реалізацією цих ідей.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в межах плану наукової роботи кафедри філософії державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» на 2006-2010 рр. по темі «Концепція сталого розвитку: цивілізаційний контекст», що включена до державного реєстру України за № 0106U001806 (2006-2010 рр.). Тему дисертаційної роботи затверджено Вченою радою кредитно-економічного факультету державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (протокол № 7 від 25 червня 2009 року).

Мета дослідження – здійснення ґрунтовного аналізу утопічного та антиутопічного досвіду соціального проектування в контексті глобальних проблем сучасності.

Загальна мета дослідження потребує виконання дослідницьких **завдань**:

- систематизувати та проаналізувати існуючі утопічні моделі регламентації соціально-економічного життя, організації ідеальної влади, утопічно-сцієнтичні проекти перетворення природи;
- запропонувати дефініції понять «утопічне соціальне проектування» та «антиутопічне соціальне проектування»;
- проаналізувати та співставити з історичною практикою існуючий досвід антиутопічних прогнозів-застережень, дослідивши їхню алярмічну компоненту, її витоки та прогностичне значення;
- здійснити філософсько-історичну реконструкцію генези глобальних проблем та дослідити утопічні витоки моделей їхнього розв'язання в концепціях головних шкіл глобалістики;
- виявити роль та значення постіндустріальних утопій у ретроспективному утопічному дискурсі;
- дослідити конструктивність та виявити утопічні елементи програми «Порядок денний на ХХІ століття» як механізму реалізації Концепції сталого розвитку;
- встановити кореляцію наявних науково-утопічних проектів і програм глобального розвитку людства в ХХІ ст. та проаналізувати крізь призму утопічного та антиутопічного досвіду соціального проектування гіпотетичні небезпеки розв'язання глобальних проблем в рамках утопічного дискурсу.

Об'єктом дослідження є утопічний та антиутопічний досвід соціального проектування в контексті глобальних проблем сучасності.

Предметом дослідження є закономірності розробки проектів ідеальних соціальних структур, наукові підходи й категоріальний інструментарій для аналізу наслідків реалізації утопічних сценаріїв і можливість їхнього використання для розробки моделей розвитку глобалізованого світу.

Методологія дисертаційного дослідження ґрунтується на методологічному плюралізмі – це дало змогу використати принципи та методи з різних галузей знань: соціальної філософії, філософії історії, глобалістики, історії, культурології, соціології, синергетики. Зокрема, історико-філософський аналіз використовувався при порівняльному дослідженні головних елементів утопічних соціальних конструктів; з позицій компаративістики розглядалося, як елементи класичних утопічних моделей «імплантуються» в конкретні соціальні моделі. Також застосовувалися загальнонаукові методи: аналіз, синтез, історико-гносеологічний, системний та структурно-функціональний аналіз, принципи історизму, детермінізму, взаємозв'язку теорії з практикою. Проаналізовано оцінки утопізму в працях загальновизнаних дослідників, зокрема О. Свєнтоховського, М. Бердяєва, К. Поппера, В. Чалікової, Ф. Аінси та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першою спробою оцінити досвід утопічного та антиутопічного соціального проектування в контексті глобальних проблем сучасності, його придатність для розробки соціальних моделей, за допомогою яких людство може уникнути глобальних загроз.

Вперше:

- дано визначення поняття утопічного та антиутопічного соціального проектування як розробки в різні історичні епохи моделей таких соціальних структур, які б давали змогу найбільш повно задовольняти матеріальні та духовні потреби членів суспільства відповідно до історично визначених уявлень про ці потреби, і, відповідно, прогнозування реалізації цих моделей в соціальній практиці, змодельоване в антиутопіях;

- проаналізовано соціальні утопії як складову цивілізаційного досвіду людства щодо розв'язання актуальних суспільних проблем, показано, що автори утопій намагалися вирішити ці проблеми, розробивши такі соціальні моделі, в яких інтереси окремої людини й суспільства співпадали б повністю. Наголошено: якщо вдасться цього досягти хоча б в основних позиціях, то утвориться принципово новий характер взаємодії індивідуума, суспільства й природи, який стане однією з головних підвалин майбутньої якісно нової земної цивілізації, що виникне внаслідок розв'язання глобальних проблем;

- обґрунтовано: головною помилкою при розробці та реалізації утопічних конструктів було неврахування ефекту емерджентності – при створенні ідеальних соціальних моделей поєднувалися елементи, сумарні властивості яких утворювали якісно нову систему з несподіваними параметрами, протилежними очікуваним;

- утопічні соціальні моделі та антиутопічні застереження щодо їхньої реалізації співставлено з історичною практикою, показано, що іманентна риса утопічного дискурсу – віра в можливість швидкого створення досконалої соціальної структури – неминуче призводить до застосування тоталітаризму як політтехнологічного засобу пришвидшеної трансформації суспільства в певному напрямку;

- підкреслено, що відвернення глобальної соціокультурної кризи за допомогою утопічних соціальних моделей може спричинити тоталітарні перетворення у загальнопланетарному масштабі;

- доведено можливість використання досвіду утопічного та антиутопічного соціального проектування для розробки суспільних моделей, придатних до розв'язання глобальних проблем, а також для експертизи таких проектів, зокрема досліджено конструктивність і утопізм програми «Порядок денний на XXI століття» як механізму реалізації Концепції сталого розвитку.

Набуло подальшого розвитку:

- соціально-філософське розуміння утопій та антиутопій як соціокультурного феномену, пов'язаного із створенням альтернативного досконалого універсуму, усвідомлення того, що проективна функція цих жанрів соціальної думки набуває особливого значення за умов загострення глобальних проблем;

- дослідження генезису антиутопій крізь призму праксеологічного аналізу утопій, зокрема показано, що антиутопії – це спроби спрогнозувати наслідки розв'язання значущих суспільних проблем характерним для утопій шляхом – поголовним перетворенням звичайних людей на ідеальних членів суспільства будь-якими методами, включаючи насильницькі;

- соціально-філософське обґрунтування необхідності подальшої розробки оптимальних соціальних моделей як шляхів виходу з глобальної соціокультурної кризи, зокрема обґрунтовано, що соціальне експериментаторство в загальнопланетарних масштабах може спричинити глобальну цивілізаційну катастрофу.

Уточнено:

- типову структуру утопічних соціальних конструктів щодо організації виробництва/споживання, організації влади та структуризації ідеального соціуму, регламентації суспільного життя;

- витоки утопічно-сцієнтичних підходів до перетворення природи, історичні та релігійні причини антропоцентризму західноєвропейської цивілізації.

Теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження. Результати дослідження мають цінність для подальшого філософсько-історичного осмислення генези утопій та антиутопій як видів філософської рефлексії, поглиблення соціально-філософських уявлень про сутнісні характеристики утопічного та антиутопічного дискурсів. Здійснене в дисертації співставлення утопічних та антиутопічних соціальних моделей з історичною практикою дало змогу виявити фундаментальні соціокультурні проблеми

реалізації утопічних суспільних проектів, їхню придатність для розв'язання онтологічних та аксіологічних проблем.

Результати та висновки роботи можуть бути використані для подальшого соціально-філософського дослідження проблем глобального розвитку людства, пошуку шляхів забезпечення соціалізації цього розвитку, переформатування утопічної антропоцентричної парадигми сучасної цивілізації таким чином, щоб людство перейшло від згубного насильства над біосферою до коеволюції. Виявлені в дослідженні універсальні підходи до значущих проблем минулого можуть бути застосовані для розробки соціальних моделей, придатних для розв'язання глобальних проблем, експертної оцінки таких соціальних проектів. Крім того, матеріали, зібрані й проаналізовані в ході дослідження, можуть стати в нагоді при підготовці лекційних курсів з соціальної філософії, філософії історії, філософської антропології та філософії культури, читанні спецкурсів та проведенні семінарів з проблем утопії та антиутопії як соціокультурних феноменів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. Більшість опублікованих праць за темою кандидатської дисертації (статті та тези) написані без співавторів. Допоміжні й проміжні завдання дослідження відображено у спільних публікаціях: у колективній монографії, підготовленій разом із В. Арутюновим, С. Присухіним, В. Свінціцьким та ін. «Методологія сталого розвитку: цивілізаційний контекст» автором самостійно написаний розділ 8 – «Сталий розвиток у вимірах соціальних утопій та антиутопій», в якому розкрито зв'язок основних положень Концепції сталого розвитку з наріжними елементами моделей ідеальних соціальних структур, розроблених найвидатнішими утопістами, проаналізовано антиутопічні застереження (С. 254-279); у бесіді з президентом Римського клубу Александром Кінгом «Людство розумне, але не розважливе» порушено проблеми непередбачуваності соціальних наслідків науково-технічного прогресу, здатності людства обирати адекватні засоби побудови «щасливого майбутнього» тощо (С. 4-8); з естонським філософом Густавом Нааном у публікації «Незвані гості з Космосу» порушено філософські проблеми контактів із позаземними цивілізаціями, досліджено можливість використання їхнього досвіду для розв'язання цивілізаційних земних проблем (С. 12-16). У двох останніх публікаціях особистий внесок автора полягає у реферативному аналізі текстів відповідної тематики, відборі тем для обговорення, формулюванні проблем та написанні текстів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданні кафедри філософії державного вищого навчального закладу «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», були оприлюднені на низці міжнародних та всеукраїнських науково-практичних і теоретичних конференцій, а саме: філософській конференції «Особенности современной социальной картины мира» (Обнінськ, Росія, 1990); II Міжнародній науково-практичній конференції «Учення Григорія Сковороди про дух, духовність та істину: історія і сучасність» (Суми, 2007);

V Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна робота і сучасність: теорія та практика» (Київ, 2008); Всеукраїнській науковій конференції «Планетарна цивілізація. Наука. Освіта» (Суми, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Матеріалізм і емпіріокритицизм – шедевр світової філософської думки» (Київ, 2008); X Міжнародній науково-практичній конференції «Творчість як корисне здійснення блага через істину в красі» (Київ, 2009).

Публікації. Основні ідеї та результати дослідження викладено у 15 публікаціях автора з них: 6 – статті у фахових виданнях ВАК України з філософських наук, 1 – монографія (у співавторстві), 2 – статті в науково-популярних виданнях, 6 – тези доповідей на конференціях і семінарах.

Структура і обсяг дисертації зумовлені логікою дослідження відповідно до поставленої мети та комплексу завдань. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (10 підрозділів), висновків та списку використаних джерел (243 найменування). Загальний обсяг дисертації – 209 сторінок, із них основна частина – 184 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми та проаналізовано стан її наукової розробленості; сформульовано мету й завдання, обрано об'єкт і предмет дослідження; визначено теоретико-методологічні засади роботи та її зв'язок із науковими програмами, планами, темами; розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну цінність дисертації; наведено дані про апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі** – **«Соціальні утопії як складова цивілізаційного досвіду людства щодо розв'язання актуальних суспільних проблем»** – викладено результати аналізу ідеальних соціально-політичних конструктів, створених в різні часи різними авторами для розв'язання суспільних проблем, які були значущими на момент створення утопічних творів і не втратили актуальності й до нині.

У **підрозділі 1.1.** – **«Утопічні моделі регламентації соціально-економічного життя»** – проаналізовано організацію виробництва та споживання, регламентацію суспільного життя в найвідоміших утопіях, починаючи з «Держави» Платона, зокрема в творах Т. Мора, Т. Кампанелли, Е.-Г. Мореллі, Г. Бабьофа, Ш. Фур'є, А. Сен-Сімона, Р. Оуена, Е. Кабе, А. Менгера, О. Богданова та ін. Аналіз засвідчив, що в межах суто економічного дискурсу проблему створення ефективного виробництва, яке б супроводжувалося таким розподілом, який, задовольняючи індивідуальні потреби, з одного боку, не призводив би до економічно згубної зрівнялівки, а з іншого – до майнового розшарування, яке неминуче спричиняє надлишкове споживання, розв'язати неможливо. Утопісти пропонували неекономічні засоби, які б мали певним чином позначалися на виробничій складовій життя суспільства. Майже всі, наслідуючи Платона, розробляли детальну

регламентацію суспільного буття людини. Це виявилось дієвим інструментом фіксації індивідуума в певному місці соціального простору, однак не виправдало сподівань, що ідеальні суспільні умови справлятимуть на особистість настільки сильний настановчий вплив, що вона в своїй повсякденній діяльності враховуватиме інтереси всієї спільноти в цілому (Р. Оуен, Е. Кабе, Ш. Фур'є, послідовники А. Сен-Сімона змушені були переконатися в цьому на практиці).

У **підрозділі 1.2. – «Організація ідеальної влади за утопічними «рецептами»** – аналізується бачення Платоном і його послідовниками організації влади та структуризації ідеального соціуму.

У платонівській утопії державою керують філософи, її захистом – стражі-охоронці, які фактично виокремлені в дві касты. Кастовість, право керманичів вдаватися до брехні потребують ідеологічної обробки, яка забезпечує «запрограмоване» розуміння громадянами суспільних подій і явищ. Одним з фундаторів її є автор «Держави», в якій наведені дві головні компоненти цієї обробки: поширення тієї інформації, яка вважається корисною, і цензурування тої, яка, на думку правителів, є шкідливою.

Т. Мор та Т. Кампанелла пішли далі й передбачили всеосяжний контроль за виробництвом і споживанням. На цей базис спирається і відповідна соціально-політична структура, яка, внаслідок цього, є більш тоталітарною, ніж модель Платона. В утопіях Р. Оуена, Ш. Фур'є, А. Сен-Сімона, Е. Кабе організація влади фактично являє собою самоврядування, головним завданням якого є вирішення виробничо-побутових проблем.

Важливо відзначити: Р. Оуен, Ш. Фур'є та А. Сен-Сімон, О. Богданов на відміну від Платона, Т. Мора та Т. Кампанели планували поступове поширення змалюваної ними ідеальної організації влади на весь світ, тобто вважали свої моделі засобом вирішення актуальних суспільних проблем у глобальному масштабі. При цьому щодо поширення ідеальних соціальних структур до планетарних масштабів в утопістів спостерігаються дві крайнощі: абсолютно без примусу (Ш. Фур'є, А. Сен-Сімон, Р. Оуен) та із застосуванням насильства (В.Д. Гей, О. Богданов). Намагання віднайти оптимальне співвідношення переконання та примусу для регламентації поведінки людей було однією з причин численних експериментів по організації влади протягом історії. Визначення цього співвідношення при організації загальнопланетарної влади буде, безумовно, однією з головних проблем в ході розв'язання глобальних проблем.

Підрозділ 1.3 – «Утопічно-сцієнтичні проекти перетворення природи» – презентує дослідження сцієнтичної компоненти утопічного дискурсу, витоки концепції панування над природою.

Тенденція, яка під впливом християнства остаточно сформувалася в концепцію панування над природою, має глибоке історичне коріння. Перетворення ландшафту на острові Атлантида, описане Платоном у діалозі «Критій», фактично є започаткуванням підходу, пізніше сформульованого в

максимі: природа – майстерня, в якій людина – повновладний господар, котрому все дозволено.

В утопіях ставлення до науки й техніки змінювалося в міру накопичення людством досвіду використання їхніх результатів на практиці. У Т. Мора і Т. Кампанелли ставлення до них виключно оптимістичне, однак говорити про сцієнтизм у повному розумінні ще не можна. Скоріше це тенденції, однак дуже симптоматичні. Наприклад, у Т. Кампанелли вже є паросток дегуманізації науки – в Місті Сонця анатомію людини вивчають на засуджених до смерті. Актуальний прогноз щодо оцінки перспектив глобальної соціокультурної кризи зробив Сірано де Бержерак («Держави та імперії Місяця»): кінець світу (Страшний суд) настане, коли людина, включена в трофічні ланцюжки, пропустить через себе всю матерію.

Сцієнтизм в повному розумінні починається з Ф. Бекона, який в утопії «Нова Атлантида» проголосив: метою наукового пізнання є розширення влади людини над природою, щоб все стало для неї можливим. Ця максима зазнала конкретизації у пізніших утопістів Ш. Фур'є, Е. Кабе, Ж. Граве, В.Д. Гейя, О. Богданова, О. Чаянова та ін.

Одним із перших спрогнозував можливі негативні наслідки використання науково-технічного прогресу В. Винниченко в «Сонячній машині»: людина, позбавлена необхідності вдовольняти працею свої матеріальні потреби, перетворюється на жуйну тварину. Вже після В. Винниченка цю тему фундаментально розробив О. Хакслі.

Ретроспективний погляд на цю проблему надзвичайно актуальний в контексті глобалізації, породженої, зокрема, науково-технічною революцією. Адже антропоцентризм нашої цивілізації помножений на сцієнтизм призвів до того, що розбалансування біосфери Землі внаслідок природоспоживчої господарчої діяльності в осяжному майбутньому може закінчитися глобальною екологічною катастрофою.

У другому розділі – **«Антиутопії – аналіз досвіду та футурологічні застереження щодо реалізації утопічних суспільних моделей»** – представлено дослідження проективної функції антиутопій.

У **підрозділі 2.1. – «Аналіз непередбачуваних наслідків реалізації утопічних проектів»** – наводяться результати дослідження генези та негативних результатів втілення утопічних проектів у соціальну практику.

Після Т. Мора у більшості авторів-утопістів все населення залучене до суспільно-корисної праці. Однак у історичній практиці це не призвело до ефективного виробництва та справедливого розподілу. Підтвердився прогноз, зроблений Е. Тарбурі в утопії «Майбутнє суспільство»: та частина праці, яку забирав капіталіст як «додаткову вартість», в колективістському суспільстві забиратимуть рахівник і контролер. Справдилося і пророцтво А. Менгера («Право на повний продукт праці»): суспільна власність на засоби виробництва не скасує соціальної нерівності, адже в соціалістичному суспільстві зросте суспільна вага тих, хто ухвалюватиме рішення, а реформатори перетворяться на робітничу аристократію.

У модель Т. Кампанелли введено елементи тоталітарного суспільства: об'єднано релігійну та світську влади, громадян позбавлено свободи совісті та права виступати проти влади, скасовано приватне життя взагалі (відсутні особисті помешкання, родинні зв'язки). Він зробив ще одну політтехнологічну знахідку: абсолютне знищення інформаційного суверенітету особистості: солярії ніколи не залишаються на самоті, перебувають під постійним наглядом донощиків та ще й регулярно сповідуються... властям.

Більш пізні утопісти як правило йшли іншим шляхом – аби поведінка громадян відповідала інтересам суспільства в цілому, вони пропонували не тотальний контроль, а високу самосвідомість (найяскравіший приклад – «Ікарія» Е. Кабе). Неодноразові спроби реалізувати цей підхід на практиці провалилися.

У підрозділі 2.2. – «Алярмічна компонента антиутопічних застережень, її витоки та прогностичне значення» – проаналізовано моделювання «імплантації» елементів утопічних конструктів у соціальну практику, здійснене авторами антиутопій.

Передусім, антиутопістів збентежила уніфікація людини за допомогою позасімейного виховання, винайденого Платоном і поставлена на потік його послідовниками. Гіпотетичні наслідки цього найбільш повно розроблені О. Хакслі («Чудовий новий світ»).

Звісно, автори утопій не уявляли, як елементи, закладені в їхні системи, розвинуться при реалізації на практиці. Зокрема, Т. Мор і Т. Кампанелла не могли передбачити, що стадне існування мешканців Утопії та Міста Сонця реалізується в тоталітарних системах в суцільній піднаглядності. Але, що важливо відзначити, антиутопісти Є. Замятін та Дж. Оруелл спрогнозували це ще до реалізації цього елементу тоталітаризму в політичній практиці. Є. Замятін також вірно підмітив, що тоталітаризм за великим рахунком значущих соціальних проблем не вирішує. Імітує вирішення, ізолюючи або знищуючи тих, кого це не влаштовує. До речі, ідею ізолювати певні категорії громадян висунули утопісти, зокрема Д. Річардсон («Як це можна зробити») та П. Монтегацца («3000 рік»). У тоталітарному пеклі Дж. Оруелла («1984») розвиток цього елементу тоталітаризму сягнув апогею: фіксація громадян у відведених їм місцях соціальної структури забезпечується постійним психічним насильством над усім суспільством та вибіркоvim фізичним стосовно самих різних громадян, у тому числі й лояльних до режиму.

У підрозділі 2.3. – «Утопії, антиутопії та історична практика» – проаналізовано співвідношення наріжних утопічних положень та антиутопічних застережень із історичною практикою.

У Платона, Т. Мора й Т. Кампанелли представники керівної еліти перебувають на повному державному утриманні – це мало убезпечити їх від спокус щодо зловживання владою. Однак в історичній практиці це дало несподіваний жахливий результат: позбавлені інших засобів для існування, крім отримуваних від держави, представники керівного прошарку перетворюються на слухняних реалізаторів будь-якої політики. Найяскравіше

це виявилось під час Голодомору в Україні 1932-1933 рр. У закритих їдальнях та розподільниках для партійно-радянського активу за сміховинну ціну подавали продукти харчування, коли на вулицях валялися трупи померлих від голоду.

В ідеальній державі Платон передбачав втручання властей в обрання молоддю собі шлюбної пари, у Місті Сонця Т. Кампанелла збирався парувати людей як худобу, щоб урівноважувати фізичні вади. Антиутопісти Є. Замятін, О. Хакслі, Дж. Оруелл застерігали, що втручання влади в інтимне життя сприяє перетворенню людини на функціональний елемент тоталітарної соціальної структури. Адже це призводить до обмеження зони, в якій людина може зберігати особистісну суверенність. Те, що руйнація суверенності особистості є одним із засобів створення тоталітарного соціуму, підтвердилося історичною практикою як до, так і після написання «Ми», «Чудового нового світу» та «1984».

Ще один важливий момент – прагнення тоталітарних режимів примусити людей не лише говорити й діяти, як треба владі, а й «правильно» думати – найкраще препарував Дж. Оруелл: – в антиутопії «1984» є поняття «думка-злочин» (російською «мыслепреступление»). Ідея цього з'явилася у майбутнього письменника під час перебування в складі Інтербригади під час Громадянської війни в Іспанії, де він міг спостерігати ставлення добровольців з СРСР до інакомислення.

Історична практика засвідчила правильність висновку, зробленого антиутопістами: іманентна риса утопічного дискурсу – сподівання на можливість швидкої побудови досконалої соціальної структури – неминуче призводить до застосування тоталітаризму як політтехнологічного засобу пришвидшеної трансформації суспільства в певному напрямку.

У третьому розділі – **«Використання утопічного та антиутопічного досвіду соціального проектування у розв'язанні глобальних проблем людства»** – досліджується придатність ідей авторів найвидатніших утопій та антиутопій для розробки парадигми подальшого цивілізаційного розвитку за умови наростання глобальних загроз.

Підрозділ 3.1. – «Генеza глобальних проблем та утопічні витоки моделей їхнього розв'язання в концепціях головних шкіл глобалістики» – презентує аналіз історичних причин глобальних проблем та утопічні «мотиви» їхнього осмислення в сучасній глобалістиці.

Розуміння онтології глобальних загроз є обов'язковою передумовою їхнього подолання. Зокрема, аналізується роль християнства – однієї з найбільш антропоцентричних релігій – у формуванні західноєвропейського дискурсу ставлення до природи. А як один із шляхів виходу – концепція ноосфери, фундаторами якої були В. Вернадський та його учні Е. Леруа, П.Т. де Шарден. Зауважується: якщо під концепцією ноосфери розуміти симбіоз природного та штучного середовищ, що успішно керується людиною, то можливість цього викликає сумніви. Керівний вплив людського розуму не може замінити явище гомеостазу в його широкому розумінні через історичну

обмеженість пізнання, в той час як гомеостатична регуляція біосфери є іманентною властивістю біоти.

Методи розв'язання значущих проблем, пропоновані в найзначніших утопіях, позначилися на підходах до соціального проектування в глобалістиці. Аналізується зв'язок шести провідних шкіл, заснованих Д. і Д. Медоузами та Й. Рандерсом, Л. Брауном, М. Моїсеєвим, М. Нельсоном, Д. Гвішиані, І. Уоллерстайном, з ідеями, висловленими свого часу Платоном, А. Сен-Сімоном, Р. Оуеном, Ш. Фур'є, О. Богдановим.

Окрему увагу приділено поглядам засновника й першого президента Римського клубу А. Печчеї. Констатується: реалізації його ідей щодо порятунку людства від глобальних загроз заважає соціальний егоїзм, притаманний як багатьом окремим людям, так і цілим країнам. Наголошується, що за умов екологічної кризи, яка, вочевидь, буде розвиватися швидко, часу на переконання всіх і кожного в необхідності дотримуватися принципів «нового гуманізму», не виключено, просто не буде. Отже тих, хто не дотримуватиметься норм поведінки, необхідних для порятунку всіх, неминуче доведеться примушувати. І навряд чи лише моральний примус виявиться в такій ситуації достатнім.

У підрозділі 3.2. – «Постіндустріальні утопісти в ретроспективному утопічному дискурсі» – розглядається генеза поглядів сучасних утопістів, її витоки з положень класичного утопізму. Характерними в цьому плані є твори Р. Баро, А. Горца, Б. Джонса та Е. Тоффлера.

Е. Тоффлер вважає, що в постіндустріальному суспільстві населення житиме не в містах, а в «електронних котеджах», де працюватиме не виходячи з дому завдяки розвитку комп'ютерної техніки та комунікаційних систем. Ще Р. Оуен задовго до нього писав, що великі міста, які є осередками соціального зла, зникнуть, а сім'ї-комуни стануть основою «абсолютно нової організації людського суспільства». Це ж передрікали Г. Бацьоф та О. Чаянов. Загалом же поєднання житла з виробництвом по суті являє собою крок назад – до автаркії (майже подібне локальне виробництво/споживання передбачали утопічні моделі Р. Оуена та Ш. Фур'є). При цьому Е. Тоффлер не пояснює, як «електронні котеджі» впишуться в глобалізовану світову економіку...

Б. Джонс вірить, що суспільні реформи можна здійснити через наявні політико-економічні структури за допомогою просвітницьких реформ та суспільного планування. Його попередником в плані використання наявної політичної системи для реалізації ідеальної суспільної моделі був Е. Белламі, який вважав, що для цього підходить політична система США. Р. Баро пропагував радикальну децентралізацію – постіндустріальне суспільство має складатися з «базових самодостатніх комун». До нього подібні моделі будували утопісти, зокрема, Е. Тарбурі та Ж. Грав. А. Горц організаційну структуру постіндустріального суспільства уявляє як суміш місцевої автономії та національної інтеграції, високих технологій та турботи про екологію, державного планування і місцевої фінансової автономії. Він вважає, що лише нові соціалістичні державні інститути здатні ефективно координувати

постіндустріальну економіку, й водночас вірить, що їх можна сумістити з ринком та автономними громадськими сферами виробництва.

Не важко помітити, що постіндустріальні утопісти так же, як і їхні попередники – утопісти класичні – з критикою існуючих суспільних порядків вправляються набагато краще, ніж з обґрунтуванням пропонованих ними інституціональних змін.

У підрозділі 3.3. – «Конструктивність і утопізм програми «Порядок денний на ХХІ століття» як механізму реалізації Концепції сталого розвитку» – аналізується ухвалена на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» («AGENDA 21»), в якій фактично було викладено проект реалізації Концепції сталого розвитку.

Програма багато в чому нагадує утопічні соціальні проекти, розглянуті вище. Передусім, враховуючи багатокладність світової економіки та неспівставність різних країн за рівнем розвитку, видається утопічним сподівання залучити до проекту, реалізація якого потребує високої координації та величезного фінансування, всі держави світу. До того ж за умов, коли ідея коеволюції з природою ще не стала жорстким імперативом життєдіяльності світової спільноти.

«Порядок денний на ХХІ століття», як і утопії, передбачає розв’язання проблем на найвищому таксономічному рівні – в планетарному масштабі, при цьому не обґрунтовуючи, як це зробити. Приміром, у главі «Фінансові ресурси і механізми» не виписано, які ж саме джерела забезпечать регулярне й надійне фінансування. Абсолютно не згадується, як реорганізувати світове промислове виробництво, щоб воно не мало природоспоживчого характеру.

Критика утопічних елементів Концепції сталого розвитку (М. Моїсеєв, Ю. Арській, В. Данілов-Данільян, К. Кондратьєв і ін.) сприяла появі конструктивних пропозицій щодо подальшого розвитку ідеї коеволюції суспільства та природи. Одну з найцікавіших ідей висунув А. Федотов, який запропонував із світової спільноти виділити окрему країну з її економіко-соціально-екологічними характеристиками. Це дасть змогу виявити, якою мірою вона збудує чи навіть руйнує свою частину біосфери внаслідок виробничої діяльності, а відтак світовій спільноті впливати на цю країну.

На жаль, ідея російського вченого не була втілена в життя. На Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі в 2002 р. фактично був констатований провал програми екологічно зваженого розвитку людства, прийнятого на Конференції ООН у Ріо-де-Жанейро в 1992 р.

У підрозділі 3.4. – «Осмислення в добу глобалізації антиутопічних застережень» – досліджується актуальність алярмічних прогнозів антиутопістів, їхня придатність для експертної оцінки соціальних проектів розв’язання глобальних проблем.

Останні десятиліття переконливо засвідчили: існуючі міжнародні інституції на чолі з ООН не здатні ефективно координувати діяльність міжнародного співтовариства, що складається із суверенних держав. Дуже

ймовірно, що необхідність відвернення глобальної соціокультурної кризи спричинить створення загальносвітового наддержавного керівного органу. І чим успішнішою буде його діяльність, тим більше шансів, що під його проводом міжнародна спільнота перетвориться на єдину загальнопланетарну державу. При чому, об'єднану не лише на добровільних засадах, як в утопіях Т. Герцки, Е. Тарбурі та П. Мантегаца, а й примусово, як у О. Богданова.

За певних умов ця загальносвітова держава може переродитися на тоталітарну. Адже порятунок від глобальних загроз є метою, масштабність і значення якої висунуть екстраординарні вимоги до регламентації поведінки не лише на рівні всієї людської спільноти, а й на рівні окремої особистості, тобто, самосвідомості. Антиутопісти ретельно дослідили можливості маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю, тотального контролю не лише за поведінкою, а й за мисленням окремих людей. Починаючи з технологій, які спираються передусім на тотальне психологічне й фізичне насильство, як у Є. Замятіна та Дж. Оруелла, і закінчуючи підсвідомим зомбуванням, як у О. Хакслі.

Щоправда, Г. Маркузе дійшов висновку, що розвинуте індустріальне суспільство є тоталітарним: регламентація поведінки здійснюється в ньому не терористичним політичним координуванням, а шляхом маніпуляції потребами. Слід зауважити, що контроль над індивідумом шляхом формування істинних та хибних потреб шляхом інтроекції доволі ефективний, але враховуючи, що потребує певного часу, навряд чи буде придатний за умов мультифакторної глобальної соціокультурної кризи, яка, найвірогідніше, розвиватиметься по експоненті. До того ж у реальних тоталітарних структурах всеосяжний контроль встановлювався доволі швидко простішим шляхом – ідеологічним та фізичним насильством, як це й прогнозували антиутопісти.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження засвідчило, що соціально-філософський аналіз утопічного та антиутопічного соціального проектування може бути використаний для розробки та експертної оцінки відповідних глобальних соціальних конструктів, прогнозування їхньої реалізації на практиці. Підсумок дослідження дає змогу сформулювати ряд висновків:

1. Практично всі утопісти в основу своїх соціальних структур поклали економічну модель з жорстким централізованим управлінням і контролем. Історична практика засвідчила її неефективність. Водночас економічно ефективна ліберальна модель з ринковою саморегуляцією продемонструвала свою екологічну нетолерантність. Вочевидь, при розробці нового варіанту управління світовою економікою слід врахувати теорію конвергенції, яка передбачала утворення нового суспільного ладу шляхом поєднання найкращих рис капіталістичної та соціалістичної систем. Її предтечами можна вважати утопістів Е. Беллами (1888 р.) та Т. Герцку (1890 р.), які висували ідею створення соціал-капіталістичних держав.

2. Серед утопістів найкращу формулу споживання запропонував ще в 1840 р. Е. Кабе: «Спочатку необхідне, потім корисне і, нарешті, приємне». Її варто буде згадати при переформатуванні системи цінностей суспільства споживання на систему цінностей нової неантропоцентричної природотолерантної цивілізації. Фактично слід буде здійснити «аксіологічну революцію» в свідомості людства.

3. Одним із негативних сценаріїв подальшого глобального розвитку може бути паралельне з наростанням культурно-цивілізаційної уніфікації людства поглиблення його соціально-економічної диференціації. Утопічним видається сподівання, що глобалізація усуне нерівність розподілу матеріальних благ. Якщо глобалізація перетворить міжнародне співтовариство на загальнопланетарну соціальну структуру, то майнова нерівність у ній, скоріше за все, збережеться, інституціалізована шляхом відповідної внутрішньополітичної організації. При цьому не залежно від того, якими методами підтримуватиметься *status quo* – чи аристократичної демократії (Платон), чи диференційованого зомбування (О. Хакслі), чи тотального насильства (Дж. Оруелл) – це неминуче призведе до закріплення поділу людства на привілейований прошарок та уярмлену решту.

4. Шукаючи засоби порятунку від глобальних загроз, людство може вдатися до моделі, неодноразово апробованої в різних соціальних масштабах, починаючи з корабля, який тоне (хрестоматійний приклад – «Титанік»), і закінчуючи цілою країною (чи не найяскравіший приклад – «мікоянівські» пайки для радянської держпартноменклатури під час Голодомору в Україні 1932-33 рр.) – порятунку обраних. З сумом слід констатувати: це стало можливе в минулому й, вірогідно, буде можливе в майбутньому через те, що людина має дуже небезпечну іманентну рису – легко здійснює уявну дивергенцію представників свого виду на «ми» і «вони». Причому, норми поведінки щодо людей, коло яких окреслено поняттям «ми», не поширюється на тих, які до цього кола не входять, оскільки «вони» в кращому разі вважаються не зовсім людьми – саме це є психологічним уможливленням аделъфофагії у людини як виду (Б. Поршнев).

5. Солідарна діяльність фантастичного марсіанського суспільства в утопіях О. Богданова становить різкий контраст із багато-державною какофонією нинішньої земної спільноти в підході до розв'язання глобальних проблем. Одна з причин – розвинені країни небезуспішно домагаються збереження світової соціально-економічної сегрегації, завдяки якій привілейовано користуються невідновними природними ресурсами, більшість яких розташована в економічно відсталих країнах. За таких умов не можна виключати, що глобальна конфронтація може вилитися у глобальний військовий конфлікт. Такий сценарій розвитку цивілізаційної кризи передбачав В.Д. Гей в своїй утопії (1881 р.): людство поділено на «об'єднані народи» та «нижчі раси»; перенаселення Землі й нерівність рас врешті призводять до війни між ними...

6. Людство в його нинішньому організаційному стані нездатне до координованих превентивних дій щоб запобігти глобальній соціокультурній катастрофі, яка насувається. Принаймні, дві світові війни та екологічна криза, яка вже розпочалася, це засвідчили. Тому можливим результатом глобалізації може стати утворення єдиної світової соціальної структури. До речі, таку мету розвитку своїх утопічних моделей ставили А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен, П. Мантегацца. Однак загальнопланетарна держава може утворитися не лише внаслідок інтеграції, а й як соціальний інструмент боротьби із глобальними загрозами, передусім, глобальною екологічною кризою, яка в «букеті» глобальних загроз буде провідною, оскільки стосуватиметься всіх – і бідних, і багатих не залежно від того, в яких країнах вони живуть. І оскільки для загального порятунку від неї постане необхідність регламентації поведінки як на індивідуальному рівні, так і на рівні всього людства, а на виховання відповідних ціннісних установок часу не лишиться, то це може породити тотальний контроль, який є кроком до неминучого тоталітарного переродження соціуму – цей прогноз антиутопічного соціального моделювання був однозначно підтверджений історичною практикою.

7. Слід зробити суттєве застереження щодо можливості застосування загальнопланетарної тоталітарної структури як соціального інструменту відвернення глобальних загроз. Утопісти Т. Герцка, П. Мантегацца, О. Богданов не ставили під сумнів, що загальносвітова держава буде ефективним засобом розв'язання планетарних проблем. Вірогідність переродження її на тоталітарну розглянуто вище. Однак тоталітарні режими, які існували, часто заміняли реальне розв'язання найскладніших проблем квазівирішеннями. При цьому «загальнонародне» схвалення таких уявних вирішень супроводжувалося ізоляцією та винищенням тих членів суспільства, які в цьому сумнівалися. Отже загальнопланетарна тоталітарна держава може стати доволі ефективним соціальним інструментом сегрегації людства, і неефективним – розв'язання глобальних проблем, заміняючи реальне розв'язання ідеологічно викривленим сприйняттям ситуації. Антиутопісти Є. Замятін, О. Хакслі, Д. Оруелл змодельовали це дуже переконливо й, що дуже важливо, їхні передбачення були справджені політичної практикою XX століття.

8. Автори антиутопій переконливо спрогнозували використання різноманітних соціально-психологічних, пропагандистських, інформаційних технологій з метою маніпуляції індивідуальною та масовою свідомістю, тотальним контролем не лише за поведінкою, а й за мисленням окремих людей. Якщо глобалізація не трансформує людство в єдину спільноту рівноправних, солідарних громадян, а посилить і формалізує поділ на людей різного сорту, панівний прошарок вочевидь вдасться до індокринації решти людства за допомогою таких технологій. Початок цього вже простежується в діяльності світових засобів масової інформації (фільтрація новин, розстановка акцентів, інтерпретація фактів тощо).

9. Наближення розвитку глобальних проблем до межі, за якою стане неминучою глобальна соціокультурна криза, може спричинитися до того, що людство вдасться до утопії як форми соціального проектування в глобальному масштабі. Тому дуже важливо з'ясувати її фундаментальну хибність. Адже утопічна парадигма за умов глобалізації не просто неприйнятна, а вкрай небезпечна. Передусім тому, що через непрогнозовану інваріантність реалізації утопічних соціальних проектів застосування її в масштабах планети може мати фатальні наслідки.

Якщо уважно проаналізувати досвід розробки та реалізації моделей досконалого суспільства, можна помітити, що всі вони послизалися на ефекті емерджентності: окремі елементи, поєднані в єдину систему, дають не «арифметичну» суму якостей складових елементів, а утворюють дещо якісно нове. Саме неврахування ефекту емерджентності було головною помилкою при розробці та реалізації утопічних моделей. Їхні автори закладали в них елементи, абсолютно не підозрюючи, що в сукупності ці елементи даватимуть якісно нові ефекти, часто протилежні очікуванім. Врешті, все це закономірно. Адже утопічні проекти, як правило, не містять детально розробленого плану реалізації, який спирався б на існуючі соціальні реалії. Перехід від незадовільного соціуму до ідеального суспільства або відбувається стрибкоподібно, або пропонується умоглядний, абсолютно відірваний від життя алгоритм, або, і це найчастіше, описується вже існуюча досконала соціальна структура без історії, законсервована в своїй довершеності. Відсутність під час розробки утопічних конструктів моделювання їхньої реалізації дає неочікувані результати.

10. Вочевидь, при розробці соціально-політичних моделей, призначених для розв'язання глобальних проблем, слід піти принципово іншим шляхом: не закладати елементи, про якість яких маємо умоглядне, часто ідеалізоване уявлення, тим самим уникаючи небезпеки, що внаслідок ефекту емерджентності фазовий перехід дасть непередбачувані результати, при цьому здійснюючи якомога детальніше моделювання реалізації цих проектів.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені в таких публікаціях автора:

1. Пустовойт В.И. Социальные утопии и антиутопии в контексте глобальных проблем современности / В.И. Пустовойт // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В.П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; Творче об'єднання «Нова парадигма». – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – Випуск 77. – С. 39-49.

2. Пустовойт В.І. Антропологічні й релігійні витоки глобальної екологічної кризи та її тоталітарні перспективи / В.І. Пустовойт // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В.П. Бех; Нац. пед. ун-т імені

М.П. Драгоманова; Творче об'єднання «Нова парадигма». – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – Випуск 80. – С. 53-63.

3. Пустовойт В.И. Интерпретация социальных утопий Т. Мора и Т. Кампанеллы в контексте глобальных проблем современности / В.И. Пустовойт // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка: [зб. наук. пр.]. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2008. – № 1(22). – С. 61-67.

4. Пустовойт В.И. Глобальные проблемы и комплекс исторической неполноценности в контексте глобалистики / В.И. Пустовойт // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка: [зб. наук. пр.]. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2008. – № 3(24). – С. 63-73.

5. Пустовойт В.І. Розв'язання значущих проблем в соціальних утопіях О. Богданова як переддень глобалістики / В.І. Пустовойт // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: [зб. наук. пр.]. – К.: Вид-во Національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2009. – № 1(9). – С. 76-80.

6. Пустовойт В.І. Вчення про ноосферу як започаткування методологічних засад становлення планетарної цивілізації / В.І. Пустовойт // Філософські науки: [зб. наук. пр.]. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009. – С. 152-157.

7. Пустовойт В.І. Сталий розвиток у вимірах соціальних утопій та антиутопій / В.І. Пустовойт // Методологія сталого розвитку: цивілізаційний контекст: [монографія] / [В.Х. Арутюнов, С.І. Присухін, В.М. Свінціцький та ін.]. – К.: КНЕУ, 2010. – С. 254-279.

8. Пустовойт В. Людство розумне, але не розважливе / А. Кінг, В. Пустовойт // З президентом Римського клубу професором Александром Кінгом веде бесіду завідуючий відділом журналу «Наука і суспільство» Валентин Пустовойт // Наука і суспільство. – 1989. – № 12. – С. 4-8.

9. Пустовойт В. Незвані гості з Космосу / Г. Наан, В. Пустовойт // Наука і суспільство. – 1991. – № 1. – С. 12-16.

10. Пустовойт В. Осмысление синтеза НТП и тоталитаризма в социальной фантастике / В. Пустовойт // Особенности современной социальной картины мира: Материалы философской конференции, 24-26 января 1990 г., г. Обнинск / Центральный Совет философских (методологических) семинаров при Президиуме АН СССР. Совет философских (методологических) семинаров Обнинского ГК КПСС. – Москва-Обнинск, 1990. – С. 161-164.

11. Пустовойт В.И. Социальные утопии Г. Сковороды, Т. Мора и Т. Кампанеллы: сравнительный анализ / В.И. Пустовойт // Учення Григорія Сковороди про дух, духовність та істину: історія і сучасність: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 3-5 грудня 2007 р., м. Суми: Наукове видання. – Суми: Вид-во СумДУ, 2007. – С. 139-142.

12. Пустовойт В.И. Проблемы социальной работы с подрастающим поколением в социальных утопиях / В.И. Пустовойт // Соціальна робота і

сучасність: теорія та практика: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 травня 2008 р., м. Київ / Відпов. ред.: Б.В. Новиков, І.І. Федорова, Л.М. Димитрова. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2008. – С. 223-224.

13. Пустовойт В.І. Сучасні тенденції екологізації та глобалізації освіти й культури у контексті вчення про ноосферу / В.І. Пустовойт // Планетарна цивілізація. Наука. Освіта: Всеукраїнська наукова конференція, 3-4 липня 2008 р., м. Суми: Тези виступів учасників: [Наукове видання]. – Суми: СумДПУ, 2008. – С. 172-173.

14. Пустовойт В.І. Теорія «рухливої рівноваги» Богданова-Бухаріна як переддень сучасної концепції сталого розвитку / В.І. Пустовойт // Матеріалізм і емпіріокритицизм – шедевр світової філософської думки [Текст]: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 27-28 листопада 2008 року, м. Київ. – К.: НТУУ «КПІ», 2008. – С. 191-193.

15. Пустовойт В.І. Креативний потенціал сцієнтистської утопії Ф. Бекона «Нова Атлантида» / В.І. Пустовойт // Творчість як корисне здійснення блага через істину в красі: Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 травня 2009 р., м. Київ / Уклад.: Б.В. Новіков. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2009. – С.127-128.

АНОТАЦІЇ

Пустовойт В.І. Утопічний та антиутопічний досвід соціального проектування в контексті глобальних проблем сучасності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертація присвячена соціально-філософському аналізу досвіду утопічного та антиутопічного соціального проектування, можливості його використання для розробки соціальних моделей, за допомогою яких можуть бути розв'язані глобальні проблеми, здійснені експертні оцінки таких проектів. Обґрунтовано, що головною помилкою при розробці та реалізації утопічних конструктів було неврахування ефекту емерджентності.

Прогнозується, що внаслідок нездатності сучасних міжнародних інституцій на чолі з ООН координувати діяльність світової спільноти для відвернення глобальних загроз може утворитися загальнопланетарне наддержавне соціальне утворення. Здійснено соціально-філософський аналіз, за яких умом це утворення може перетворитися на світову тоталітарну державу.

Ключові слова: утопія, антиутопія, соціальне проектування, дискурс, тоталітаризм, емерджентність, глобальні проблеми сучасності.

Пустовойт В.И. Утопический и антиутопический опыт социального проектирования в контексте глобальных проблем современности. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация посвящена социально-философскому анализу опыта утопического и антиутопического социального проектирования, возможности его использования для разработки социальных моделей, с помощью которых могут быть разрешены глобальные проблемы, осуществлены экспертные оценки таких проектов.

Социальные реалии однозначно свидетельствуют, что возможности стихийного развития человечества исчерпаны – наша цивилизация приближается к бифуркационному этапу. Успешно разрешить глобальные проблемы удастся лишь в том случае, если единое общепланетарное социально-политическое образование, в которое превращается пестрый конгломерат разнообразных по социальному укладу и национальной окраске государств, будет иметь достаточно оптимальную структуру, чтобы обеспечить последующее развитие общечеловеческой цивилизации без риска ее самоуничтожения. Следовательно, с особенной остротой проявляется потребность в социальном проектировании и прогнозировании, в экспертизе таких проектов.

Анализ того, как понимали важнейшие проблемы человечества авторы самых выдающихся утопий, и каким образом предлагали их разрешить, а также к чему привела реализация этих рекомендаций, чрезвычайно актуальны в настоящий момент. Ведь ускорение процессов глобализации приведет к обострению глобальных проблем. И неминуемо – к ускорению попыток их разрешить. Очень важно, чтобы эти попытки не были ошибочными, поскольку научно-техническая и производственная мощь человечества достигла уровня, при котором экологическая система Земли может в конечном итоге не выдержать наших ошибок.

Дано определение утопического и антиутопического социального проектирования как разработки в разные исторические эпохи моделей таких социальных структур, которые бы давали возможность наиболее полно удовлетворять материальные и духовные потребности членов общества в соответствии с исторически определенными представлениями об этих потребностях, и, соответственно, прогнозирование реализации этих моделей в социальной практике, смоделированное в антиутопиях.

Обоснованно: главной ошибкой при разработке и реализации утопических конструктов было то, что не учитывался эффект эмерджентности – при создании идеальных социальных моделей совмещались элементы, суммарные свойства которых образовывали качественно новую систему с неожиданными параметрами, противоположными ожидаемым.

Исследован генезис антиутопий сквозь призму праксеологического анализа утопий, в частности показано, что антиутопии – это попытки спрогнозировать последствия решения значимых общественных проблем характерным для утопий путем – поголовным превращением обычных людей на идеальных членов общества любыми методами, включая насильственные.

Утопические социальные модели и антиутопические предостережения относительно их реализации сопоставлены с исторической практикой, показано, что имманентная черта утопического дискурса – вера в возможность быстрого создания совершенной социальной структуры – неминуемо приводит к применению тоталитаризма как политтехнологического средства ускоренной трансформации общества в определенном направлении.

Прогнозируется, что в результате неспособности современных международных институций во главе с ООН координировать деятельность мирового сообщества для предотвращения глобальных угроз может образоваться общепланетарное надгосударственное социальное образование. Осуществлен социально-философский анализ, при каких условиях это образование может превратиться в мировое тоталитарное государство.

Доказана возможность использования опыта утопического и антиутопического социального проектирования для разработки общественных моделей, пригодных для разрешения глобальных проблем, а также для экспертизы таких проектов, в частности исследованы конструктивность и утопизм программы «Повестка дня на XXI век» как механизм реализации Концепции устойчивого развития.

Ключевые слова: утопия, антиутопия, социальное проектирование, дискурс, тоталитаризм, эмерджентность, глобальные проблемы современности.

Pustovoyt V.I. The utopian and dystopian experience in social project planning under the global problems of contemporary world. – Manuscript.

The thesis for the candidate degree of philosophy in specialty 09.00.03 Social philosophy and philosophy of history. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2011.

The subject of the thesis is social and philosophical analysis of utopian and dystopian social project planning experience, the possibility of it's usage for social models developing that may help to solve global problems, the scientific assessment of mentioned projects. It was proved that the principal mistake in utopian construct making was made by omission of emergence effect.

It is forecasted that due to the incapacity of modern international institutions headed by UN to coordinate the activities of the world community, the global planetary nongovernmental social organization may occur. The social and philosophical analysis was conducted in order to define the conditions in which the organization may transform into world totalitarian state.

Key words: utopia, dystopia, social project planning, discourse, totalitarianism, emergence, global problems of contemporary world.